

Lublin, 20 sierpnia 2024 r.

ks. dr hab. Piotr Kulbacki
Wydział Teologii KUL
Instytut Nauk Teologicznych

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

księdza magistra licencjata Tadeusza Tylki: „Formacja eucharystyczna młodzieży do czynnego udziału we Mszy św. w świetle wypowiedzi licealistów klas maturalnych w Chrzanowie” (Lublin 2024, ss. 190), napisanej pod kierunkiem ks. prof. dra hab. Bogusława Miguta w Instytucie Nauk Teologicznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II.

1. Znaczenie badań nad współczesną formacją liturgiczną.

W ostatnich latach nasilają się w Polsce procesy laicyzacyjne, szczególnie wśród młodzieży. Dlatego wielu badaczy podejmuje się prób zdiagnozowania przyczyn tych zjawisk. Zarazem podejmowane są poszukiwania, na gruncie szeroko rozumianej teologii praktycznej i związanych z nią obszarów badań liturgicznych czy homiletycznych, sposobów przeciwdziałania wycofywania się młodzieży z przestrzeni kościelnej. W tym kontekście wyniki badań podejmowanych na gruncie liturgiki pastoralnej mogą stanowić istotny impuls do odkrywania ewangelizacyjnej i formacyjnej roli uczestnictwa we mszy św. Dostarczają one wniosków i postulatów dotyczących jej sprawowania, a wynikających z soborowej odnowy obrzędów liturgicznych, która ukierunkowuje eklezjalnej posługę w XXI wieku.

Sformułowanie samoświadomości Kościoła przez *Vaticanum II* poprzedzone było trwającymi od XIX wieku poszukiwaniami teologicznymi i pastoralnymi. Rozwój metod badań nauk społecznych i zastosowanie ich w teologii pastoralnej stworzyły narzędzie dla pełniejszego wykorzystania ekumenicznego dorobku biblistyki i ruchu odnowy biblijnej, badań nad historią liturgii oraz dorobku ruchu liturgicznego. Poszukiwania liturgiczne połączone z próbami ukierunkowania przyszłej reformy liturgii i towarzyszącymi im doświadczeniami pastoralnymi zaowocowały ruchem liturgicznym, który w latach 40. ub. stulecia zyskał aprobatę Stolicy Apostolskiej strzegącej klucza hermeneutyki ciągłości w Kościele. Wyzwoliły one ideę generalnej reformy liturgicznej podjętej przez Piusa XII, która zaowocowała już w pierwszym dokumencie Soboru Watykańskiego II – Konstytucją o liturgii świętej. Ojcowie Soboru

zweryfikowali i przyjęli eklezjologiczne postulaty nurtu reformatorskiego, które podkreślały, że liturgia jest miejscem urzeczywistniania się Kościoła i jego epifanii. Dlatego jeszcze podczas trwania *Vaticanum II*, przystąpiono do opracowywania zreformowanych obrzędów realizując postulat pierwszej konstytucji soborowej dotyczący pełnego, świadomego i czynnego udziału wiernych w liturgii (por. KL 14).

Proces odnowy liturgicznej to z jednej strony reforma obrzędów i wydawanie zreformowanych ksiąg liturgicznych, z drugiej to taka przemiana mentalności stawiającej w centrum liturgię, by stała się źródłem i szczytem życia chrześcijańskiego (por. KL 10). Dlatego nie wystarczyło wprowadzanie kolejnych odnowionych ksiąg liturgicznych, ale wymagało to (proces ten nadal trwa) formacji liturgicznej „pokolenia soborowego” i ukształtowania jej modelu na następne dziesięciolecia. Po upływie ponad siedemdziesięciu lat od zapoczątkowania reform przez Piusa XII i po sześćdziesięciu latach od uchwalenia Konstytucji o liturgii, oraz po kilkadziesiąt lat sprawowania liturgii według zreformowanych ksiąg liturgicznych, stosowne jest stawianie pytań o aktualny stan formacji i świadomość liturgiczną pokoleń uczestniczących od dzieciństwa w obrzędach wyznaczonych przez mszał Pawła VI.

2. Temat, plan i struktura rozprawy

Lubelska szkoła badań nad liturgią, która zakorzeniona jest w działalności Lubelskiego Zespołu Liturgistów podejmującego w latach 1965-1973 pionierską pracę zgłębiania i wdrażania dzieła Soboru. W latach dziewięćdziesiątych ub. stulecia ks. prof. J. J. Kopeć CP rozwinął badania liturgiczno-pastoralne nad stanem recepcji przez młode pokolenie zreformowanej liturgii.

Kontynuowanie tego projektu przez wielu badaczy daje obraz formacji liturgicznej młodych ludzi umożliwiający nieustanną korektę sposobu prowadzenia tej formacji w kolejnych pokoleniach. Cenne są badania aktualnego stanu świadomości liturgicznej, które pod kierunkiem ks. prof. Bogusława Miguta, zostały przeprowadzone przez Autora recenzowanej dysertacji.

Rozprawa Doktoranta zatytułowana *Formacja eucharystyczna młodzieży do czynnego udziału we Mszy św. w świetle wypowiedzi licealistów klas maturalnych w Chrzanowie* liczy 190 stron i jej korpus obejmuje *Wstęp*, pięć rozdziałów oraz *Zakończenie*. Na początku rozprawy zamieszczono także *Spis treści*, *Wykaz skrótów* i *Bibliografię*. Struktura pracy czytelnie odwzorowuje etapy procesu badawczego.

Uzasadnienie wyboru tematu badań Autor dysertacji podał we *Wstępie* odnosząc się do dokonującego się już najmłodszych lat życia „wychowania wiernych do aktywnego i świadomego uczestnictwa w liturgii Kościoła, a szczególnie w Eucharystii”. Autor stwierdza, że „zasadniczą formację eucharystyczną dzieci przechodzą w szkole; wcześniej w klasie II, a obecnie w klasie III, kiedy przygotowują się do pierwszej spowiedzi i Komunii św.” Później formacja liturgiczna związana jest z zaangażowaniem w służbę ołtarza i schole, w Ruchu Światło-Życie, grupach apostołskich i innych formach duszpasterstwa młodzieży, zaś wieku 14-16 lat rolę taką wypełnia przygotowanie do sakramentu bierzmowania, który stanowi dopełnienie inicjacji chrześcijańskiej (s. 15-16).

Autor uznaje, że problem badawczy wyraża tytuł dysertacji: *Formacja eucharystyczna młodzieży do czynnego udziału we Mszy św. w świetle wypowiedzi licealistów klas maturalnych w Chrzanowie*; mamy zatem do czynienia z badaniami formacji liturgicznej w określonej grupie badawczej. Celem pracy, zdaniem Autora, jest „ukazanie jaki jest stan i głębia teologicznych treści, które są obecne we Mszy świętej, a także jakie jest zaangażowanie w uczestnictwo w Eucharystii młodzieży będącej na progu dorosłości w rejonie chrzanowskim”. Dlatego należy zbadać wiedzę dotyczącą mszy św. – jej struktury, znajomości poszczególnych części oraz rozumienia symboliki. Celem jest także „określenie czynników które kształtują recepcję Eucharystii przez młodych katolików”, co może stanowić podstawę do pogłębienia adekwatności działań duszpasterskich. (s. 16-17)

W swoich badaniach Autor wzorował się na opracowanym przez śp. ks. prof. Jerzego Józefa Kopcia CP standardzie badawczym w zakresie liturgiki pastoralnej, który umożliwił prowadzenie badań na szeroką skalę w ostatnim trzydziestoleciu. (s. 18) Autor odniósł się głównie do tych badań, których wyniki były przedmiotem rozpraw doktorskich i zostały opublikowane (s. 22).

Autor wyjaśnia też we *Wstępie*, że opracowany przez niego materiał badawczy został zebrany wśród młodzieży w roku 2011, ale mimo przemian, szczególnie wywołanych pandemią i postępowaniem laicyzacji, to „nie uległy jednak zmianie ani zasady czynnego uczestnictwa w Eucharystii, ani też zasady formacji do udziału w niej” Dlatego należy zgodzić się z Autorem, że badania „pozostają pomocne i w pełni wartościowe w udzieleniu odpowiedzi na postawiony powyżej problem badawczy” (s. 19).

Prowadząc badania Autor odwoływał się do dokumentów Kościoła powszechnego i w Polsce oraz literatury teologicznej dotyczącej formacji liturgicznej, a także do opracowań socjologicznych.

Uzyskany z ankiet materiał został zaprezentowany w pięciu rozdziałach odpowiadających tematyce badań. Pierwszy rozdział (s. 21-44) opisuje metodologię przeprowadzenia badań ankietowych, w tym rolę badań pilotażowych. Autor, posługujący się metodami stosowanymi w socjologii nie dokonał pełniejszej oceny reprezentatywności ankiet uzyskanych od respondentów – choć zdaniem recenzenta była ona wystarczająca (s. 22-23).

Rozdział drugi zawiera dość długie (dwie i pół strony), nieproporcjonalne w stosunku do innych rozdziałów, wprowadzenie teologiczne, a następnie prezentuje wyniki badań dotyczących stosunku młodych ludzi do obowiązku uczestnictwa we mszy świętej. Badaniu poddano świadomość tego obowiązku oraz jego realizację.

Rozdział trzeci relacjonuje wynik badań znajomości istoty i struktury celebracji mszy świętej oraz zewnętrzne sposoby i wewnętrzne postawy świadomego uczestnictwa w liturgii mszalnej. Rozdział ten podejmuje także ujawnione przez ankietowanych zagadnienie uczestnictwa w liturgii dla formacji i życia chrześcijańskiego.

Czwarty rozdział recenzowanej dysertacji dotyczy szczegółowych form sprawowania mszy św. w której uczestniczy młode pokolenie. Rozdział omawia wpływ na młodzież dialogicznej natury celebracji, roli funkcji spełnianych w liturgii, znaczenie postaw, gestów, znaków i symboli liturgicznych.

Piąty rozdział ujawnia wyniki badań dotyczących formacji dojrzałych chrześcijan. Zawiera on analizę wyników wypowiedzi młodzieży w kontekście kształtowania postawy nawrócenia, braterstwa, włączenia się w ofiarę mszy św. i przyjmowania Komunii świętej. Wypowiedzi dotyczyły także misyjnego charakteru uczestnictwa we mszy św. i współodpowiedzialności za Kościół i zbawienie świata. Zgodnie z paradygmatem pastoralnym zastosowanym w pracy synteza wniosków o charakterze pastoralnym i katechetycznym może służyć korekcie i pogłębieniu formacji eucharystycznej młodzieży

3. Metoda

Autor w rozdziale poświęconym metodzie opisuje faktyczny przebieg badań, przy czym nie określa *explicite* we wstępie metody prowadzenia badań, dopiero wskazuje na nią retrospektywnie w zakończeniu: „dane empiryczne zostały poddane analizie kairolologicznej, podczas analizy wyników badań posiłkowano się także metodami dyscyplin teologiczno-historycznych oraz teologiczno-socjologicznych” (s. 186). Metody zastosowane przez badacza są adekwatne do problematyki badań.

Autor, posługując się metodami stosowanymi w socjologii nie dokonał bezpośredniej oceny reprezentatywności ankiet uzyskanych od respondentów – zdaniem recenzenta była ona wystarczająca. Pomocne też były badania pilotażowe (s. 22-23). Doktorant nie opisał bliżej zróżnicowania ankietowych pytań – otwartych oraz kafeterii (zestawu do wyboru). Otwarte pytania lub możliwość dopisania własnych odpowiedzi w niektórych pytaniach zamkniętych dały szansę młodzieży swobodnego wyrażenia indywidualnych opinii. Autor ilustrował nimi swoje spostrzeżenia ujawniając w ten sposób osobiste stanowisko ankietowanych,.

Doktorant przytacza ocenę końcową ankiety podawaną przez respondentów jako cenną pod względem edukacyjnym, choć również nie zabrakło ankiet wykazujących nieumiejętność poruszania się w tematyce liturgicznej i wypowiedzi krytycznych wobec ankiety (s. 24-25). Autor wprawdzie przytacza pytania ankietowe omawiając odpowiedzi, ale w dysertacji ankiety *in extenso* nie załączył.

Ankiet analizowanych było w sumie 361, przy czym zgodnie z innymi statystykami dotyczącymi liceów ogólnokształcących populacja dziewcząt była prawie dwukrotnie większa niż chłopców,; większość badanych pochodziła z rodzin inteligenckich Chrzanowa lub okolicznych wsi (s. 27-31), 56% określa siebie jako wierzący, w tym 8% jako głęboko wierzący. Autor umiejętnie interpretuje te dane w świetle innych odpowiedzi, dotyczących wiary praktyk religijnych oraz przynależności do grup religijnych. Tylko w jednej (z całej pracy) tabeli 7 podaje interpretację niesumowania się do 100% odpowiedzi, których z kafeterii można było wybrać kilka; jest być może skutek zaokrąglania procentów do liczb całkowitych.

Dyrekcja szkół zgodziła się na prowadzenie badań tylko podczas lekcji religii i Autor jest świadomy przemian religijności, które nastąpiły w ciągu ostatnich kilkunastu lat. W *Zakończeniu* wyraża wątpliwość czy przy dzisiejszym spadku uczestników tych lekcji (tab. 92) nie należałoby inaczej zadbać o reprezentatywność grupy, lub też inaczej dobrać populację ankietowaną (s. 188-189).

Autor sformułował pewne postulaty pastoralne w tekście dysertacji po każdorazowych analizach kolejnych obszarów świadomości maturzystów oraz w *Zakończeniu*.

4. Ocena formalna

Struktura pracy adekwatnie oddaje proces badawczy przeprowadzony przy pomocy wystandaryzowanej ankiety. Autor wprowadził bardzo dobrą strukturę podziału bibliografii.

W omawianym zagadnieniu można było przywołać także inne dokumenty, które pozwoliłyby zinterpretować wypowiedzi maturzystów w szerszym kontekście, np. *Dies Domini*. Autor

przywołując encyklikę Piusa XII *Mediator Dei* podał polski tytuł, ale odesłał do „Acta Apostolice Sedis”, nie podając źródła polskiego przekładu, a przecież wówczas nie było oficjalnych przekładów na stronach internetowych Stolicy Apostolskiej. Korzystając z bibliografii ze stron internetowych posługiwał się kluczem „w:”, co nie jest praktykowane; podając na końcu po przecinku datę nie zaznaczał, że chodzi o datę dostępu, co uczyniłoby tekst. W sekcji ksiąg liturgicznych niewłaściwie umieścił *Ceremoniał posługi liturgicznej biskupów*, który jest księgą pomocniczą do celebrowania liturgii; błędnie jest podana data wydania polskiego (2010 zamiast 2013). Umieścił pierwsze i późniejsze polskie wydania mszału i lekcjonarza nie zaznaczając później, do której wersji odnosi się w przypisach. Przy *Missale Romanum*, podaje od razu trzy wydania, potem nie zaznacza, z którego korzysta.

Lekturę ułatwia zastosowanie przez Autora skrótów według ogólnie przyjętych reguł, jednak niektórych z nich nie ujawnił w wykazie skrótów (np. SC, MR). Zapis bibliografii i przypisy są sporządzone dość czytelnie systemem przecinkowym – niekonsekwentny opis tekstów – red: lub (red.). Zdarzają się potknięcia:

np. s6 w7d powinno być *Directorium*, brak zakresu stron cytowanego dokumentu w *Enchiridion*; s9 w5-6g brak stron artykułu zamieszczonego w czasopiśmie (ISSN !); s12 w7-8g artykuł zamieszczony jest w czasopiśmie (ISSN !), które podaje na swoich stronach internetowych jak je cytować; s8 w5-6d, s9 w2-3g, s10 w10g niekonsekwentny opis W. Świerzawski, *Mysterium Christi*; s9 w1g niepełny opis *Studia liturgiczne*; s.9 w11d, 7d podana w bibliografii jest strona cytowana zamiast całego dzieła; s9 w4-5 błędna interpunkcja w opisie bibliograficznym; s10 w8d kolejność opisu (autor-tytuł); s8 i s12 powtórzenie Makowski... w opracowaniach i lit. pomocniczej (przy czym wątpliwość budzi formalny, choic merytorycznie jest bardzo dobry, charakter jako opracowania naukowego – jest to popularyzatorski tekst w internecie); s12 w11d błędne podanie numeru bieżącego czasopisma „Anamnesis” w miejscu, w którym podaje się tom (rok wydawania); s. 12 w 7d Nadolski – inny opis w wykazie skrótów; s13 w10d Słownik teologiczny – posiada dwa tomy; s14 w12g skrót RTK w opisie skrótów oznacza coś innego niż w przypadku pracy cytowanej („Roczniki Teologii Katolickiej”); s. 15 przyp. 4 autorem Katechizmu jest Gasparri (nie Gaspardi); niektóre przypisy można było udokumentować źródłowo (np. s. 17. 22).

Tabele są sporządzone przejrzysto, jednak niekonsekwentnie dla uczynienia pewnej grupy tabel wprowadzono kolor tła kolumn (od str. 123 do 129). Ułatwia lekturę konsekwentne podawanie pytań i odpowiedzi z tabel kursywą zaś cytaty z ankiet są oznaczone cudzysłowem.

Dysertacja zawiera dojrzały opis naukowy, język jest poprawny; należy też podkreślić, że wielkości liczbowe i procentowe podawane są w zdaniach płynną polszczyzną, co niekiedy sprawia autorom pewną trudność.

Powyższe spostrzeżenia dotyczące niekonsekwencji formalnych, łatwych do usunięcia nie mają wpływu na wartość merytoryczną dysertacji i jej całościową ocenę.

5. Ocena merytoryczna

Projekt badawczy, w ramach którego przeprowadzono szeroką analizę zagadnień formacji eucharystycznej wśród młodego pokolenia wymaga znajomości nie tylko zagadnień teologii liturgii, formacji liturgicznej ale także umiejętności posługiwania się metodą badań ankietowych, stosowaną przede wszystkim w naukach społecznych. Autor umiejętnie interpretuje wypowiedzi ankietowanych oraz dokonuje wyboru niektórych z nich do cytowania. Wyciąga z nich sugestywne wnioski dotyczące prowadzenia formacji liturgicznej.

Poszczególne rozdziały zawierają trafne wprowadzenia teologiczne. Wysoko należy ocenić, iż poszczególne paragrafy, prezentujące wyniki badań ankietowych rozpoczynają się od wprowadzenia teologiczno-liturgicznego do zagadnienia interpelowanego przez Autora. Np. Autor wyjaśnia dlaczego posłużył się w ankiecie terminem „kazanie” zamiast „homilia” (s. 158 przyp. 203) co umożliwiło czytelną interpretację wypowiedzi młodzieży, a wnioski pastoralne nasuwające się same, nie musiały być opisywane szczegółowo – zostały podane w ogólnym zarysie.

Warto zauważyć, że wypowiedzi młodzieży z 2011 roku ujawniają negatywny stosunek do księży, Kościoła czy wiary w ogóle (np. s. 162). Oznacza to, że przyczyny tych procesów, które intensywnie nasiliły się w ostatnich kilku latach, posiadają głębsze, występujące od dawna przesłanki. Jak widać z wypowiedzi, są one związane z ogólnym klimatem laicyzacji, osłabienia formacji chrześcijańskiej w pokoleniu rodziców, wpływu mediów i wieloletnim oddziaływaniem koncepcji wpływających z narzucanego przez kolejne wersje marksizmu. Braki w formacji liturgicznej należy widzieć w kontekście odziedziczonych po minionej epoce trudnościach wychowania religijnego.

W zakończeniu zostały podane nie tylko wnioski pastoralne z przeprowadzonych badań. Autor w swoich naukowych obserwacjach dostrzega przemiany religijności i stawia pytanie dotyczące możliwości prowadzenia tego typu badań obejmujących szerokie spektrum młodzieży, gdyż znacznie spadła ilość uczestników lekcji religii w szkole a także mszy św. (s. 188-189). Zadaniem Autora wymagałoby to zastosowania innej metody ankietowania , np.

on-line. Zmieniłoby to jednak paradygmat prowadzenia tego typu badań zawężając populację badaną do osób bardziej zaangażowanych religijnie. Wydaje się jednak, że kontynuowanie projektu w tej formie mogłoby być także zasadne i umożliwiające wejście w głąb zagadnień formacji pastoralno-liturgicznej – ale nie na poziomie „masowym”.

Zastrzeżenie recenzenta budzi brak uzasadnienia dlaczego Autor w podstawowym wprowadzeniu (s. 15) posługuje się cytatem z przedrukowanego w 2015 roku przedsoborowego katechizmu kard. P. Gasparriego. We wprowadzeniu przy określaniu terminu liturgia powinno się podać także soborową definicję opartą o Mediator Dei (KL 7). Nieprecyzyjne jest rozumienie używanego w socjologii religii terminu *paschantes* (s. 55) – są to przystępujący do Komunii wielkanocnej, a nie przychodzący do kościoła na święta. Autor interpretował stan formacji liturgicznej w okresie prowadzenia badań, dobrze by jednak było, gdyby we wnioskach pastoralnych lub we wprowadzeniach teologicznych zaznaczył pojawienie się zmian podanych w nowszych dokumentach Kościoła wydanych już po badaniu ankietowym. Dotyczy to dopuszczenia kobiet do posługi lektoratu i akolitu (*motu proprio Antiquum ministerium*, 10 V 2021), co powoli będzie wpływać na posługi i funkcje w liturgii, a będzie wymagać umiejętnego ich proponowania.

Reasumując, wyniki zaprezentowane przez Doktoranta przybliżają obraz stanu formacji liturgicznej młodego pokolenia. Badania należy wysoko oceniać z punktu widzenia opisu podejmowanych przez młodzież aktów religijnych, ale istotna doniosłość tych badań wynika z posoborowej samoświadomości Kościoła urzeczywistniającego się w liturgii. Jest ona nie tylko centralnym aktem kultu chrześcijańskiego i wymaga wychowania do niego – co zauważają nauki społeczne – ale przede wszystkim sakramentalnym włączeniem w zbawcze misterium Paschalne Chrystusa. Formację liturgiczną należy zatem postrzegać jako wdrażanie w proces zbawczy dokonujący się przez posługę Kościoła. Stąd znaczenie badań tego typu, gdyż ujawniając tzw. mierzalne parametry religijności, pozwalają na korekty posługi Kościoła w zakresie rzeczywistości nadprzyrodzonej – niemierzalnej.

Autor kilkakrotnie odniósł się do badań prowadzonych w innych środowiskach w różnym okresie czasu. Kontynuacja i rozwój w ciągu wielu lat projektu badawczego, uwzględniając zgłoszone przez Doktoranta postulaty metodyczne, przede wszystkim dotyczące doboru populacji, pozwolą w przyszłości na szersze porównywanie wyników badań formacji liturgicznej uzyskanych w różnych środowiskach i w odstępie wielu lat.

6. Pytania do dyskusji

Po lekturze pracy nasuwają się pytania, które powinny stanowić zagadnienia do publicznej dyskusji:

1. Pewne wyrazy zewnętrznego udziału mają wpływ na wewnętrzne zaangażowanie uczestników liturgii. Które z tych dziedzin, po przeprowadzeniu badań, uważa Doktorant za najważniejsze?
2. Jak Doktorant, który kilka miesięcy temu podjął posługę proboszcza, widzi zastosowanie wyników swoich badań dla rozwoju życia liturgicznego dzieci, młodzieży i dorosłych w swojej parafii?

7. Ocena całości i wniosek końcowy

Mimo wskazanych wyżej usterek, które można łatwo poprawić, dysertacja ks. Tadeusza Tyłki stanowi cenny wkład do badań nad formacją liturgiczną młodzieży. Recenzent wskazując na niedociągnięcia traktuje to jako rady do wykorzystania przy publikacji uzyskanych wyników oraz w w dalszej pracy badawczej i przy zastosowaniach pastoralnych.

Materiał źródłowy został właściwie wykorzystany i postawiony problem badawczy zyskał swą odpowiedź. Doktorant wykazał się znajomością podstawowych zagadnień liturgiki pastoralnej, wykazał się umiejętnością porządkowania analizowanych treści i formułowania syntezy wniosków. Autor dysertacji będzie umiał posługiwać się w przyszłości metodą badań naukowych. Ujawnia się także jego pasja badawcza.

Recenzent stwierdza, iż rozprawa stanowi nowy, cenny, oryginalny dorobek w kontynuowaniu badań liturgicznej szkoły lubelskiej. Opracowanie wnosi istotną wartość poznawczą do zagadnienia formacji liturgicznej młodzieży w kolejnym obszarze czasu i przestrzeni.

W związku z powyższym stwierdzam, iż recenzowana rozprawa *Formacja eucharystyczna młodzieży do czynnego udziału we Mszy św. w świetle wypowiedzi licealistów klas maturalnych w Chrzanowie* spełnia ustawowe wymogi i dlatego wnoszę o dopuszczenie jej Autora do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

ks. Piotr Urbani